

Institut za pedagoška istraživanja
Beograd

Institut za psihologiju
Filozofskog fakulteta u Beogradu

XXVI NAUČNA KONFERENCIJA
„PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA I ŠKOLSKA PRAKSA“

*Kvalitativna istraživanja
kroz discipline i kontekste:
osmišljavanje sličnosti i razlika*

ZBORNİK RADOVA

Urednici

Vladimir DŽINOVIĆ
Tijana NIKITOVIĆ

12. i 13. mart 2021. godine
Online konferencija

XXVI NAUČNA KONFERENCIJA
„PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA I ŠKOLSKA PRAKSA“

*Kvalitativna istraživanja
kroz discipline i kontekste:
osmišljavanje sličnosti i razlika*

ZBORNIK SAOPŠTENJA

Urednici
Vladimir Džinović
Tijana Nikitović

12. i 13. mart 2021.
Online konferencija

PROGRAMSKI ODBOR

Predsednik

dr Vladimir Džinović, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Članovi

Dr Dušan Stojnov, redovni profesor
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Zora Krnjaić, viši naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Slavica Ševkušić, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Nikoleta Gutvajn, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Ivana Stepanović Ilić, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Biljana Stanković, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Nataša Simić, viši naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Marina Videnović, naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

msr Sanja Grbić, istraživač saradnik, asistent
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ORGANIZACIONI ODBOR

Predsednik

msr Tijana Nikitović, istraživač pripravnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

ORGANIZATORI SKUPA

INSTITUT ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA
Dobrinjska 11/3 • 11 000 Beograd • Srbija
www.ipi.ac.rs

INSTITUT ZA PSIHOLOGIJU, FILOZOFSKI FAKULTET U BEOGRADU
Čika Ljubina 18-20 • 11 000 Beograd • Srbija
www.f.bg.ac.rs/instituti/IPS/o_institutu

Napomena. Realizaciju ovog istraživanja finansiralo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. Ugovora 451-03-9/2021-14/200018).

KOLEKTIVNI RAD SEĆANJA

Ana Đorđević*

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu

Biljana Stanković

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Teorijske osnove i poreklo pristupa. Kolektivni rad sećanja je kritičko-diskurzivna metodologija koja se zasniva na kolektivnoj analizi ličnih zapisanih sećanja (Onyx & Small, 2001). Nju je osamdesetih godina prošlog veka razvila grupa autorki iz Nemačke, predvođena sociološkinjom Frigom Haug, koje su formirale *Frauenformen* i pisale za marksistički časopis *Das Argument*. Tema njihovog projekta bila je istraživanje seksualne socijalizacije žena, na osnovu analize svakodnevnih životnih praksi i življenog iskustva kroz koje telo žena postaje seksualizovano (Haug et al., 1987). Krajnji ideal takvog istraživanja bio bi emancipacija i oslobođenje žena u odnosu na opresivne obrasce patrijarhalnog društva, kroz prikazivanje toga kako se individualno iskustvo i identitet konstituišu u diskursima koji su u isto vreme konstitutivni za postojeći socijalni poredak. Projekat je nastao kao odgovor na nezadovoljstvo tog kolektiva žena dominantnim teorijama socijalizacije u sociologiji i psihologiji, kroz kritiku strukturalističkih i determinističkih objašnjenja ljudske subjektivnosti s jedne, i individualističkih objašnjenja s druge strane. Marksizam je takođe podvrgnut kritici, zbog neprepoznavanja ženskog iskustva i rada u domaćinstvu (eng. *domestic work*) kao posebnog oblika društvene proizvodnje, na kojoj se temelji reprodukcija društva. Pomenuti pravci najviše su kritikovani zbog objektivizacije žena u ovim disciplinama, kao i zanemarivanja učešća žena u socijalizacijskim praksama. Drugim rečima, prema ovim teoretičarkama, žene takođe reprodukuju društvo koje ih potlačuje (patrijarhalno, heteronormativno), time što nereflektovano prisvajaju norme i učestvuju u praksama kojima su potlačene. Friga Haug ovaj proces naziva *subjektifikacijom* i definiše ga kao „proces kojim pojedinci ugrađuju sebe u društvene strukture koje oni svesno ne određuju, ali kojima se podređuju“ (Haug et al., 1999: 59). Drugim rečima, mi aktivno prisvajamo socijalne strukture i odnose, „nosimo ih, osmišljavamo ih, zaplićemo se u njima, i kroz to postajemo ko smo“ (Stephenson, 2005: 35). Procesi socijalizacije i subjektifikacije su uzajamni.

U knjizi *Female Sexualization* (1987), u kojoj je kolektivni rad sećanja prvi put predstavljen, Friga Haug i njene saradnice socijalizaciju žena nazivaju „svakodnevnim treningom u normalnosti“ (p. 96). Nasuprot tome, rad sećanja možemo nazvati *treningom u odupiranju normalnosti ili denormalizaciji*, kroz učešće u zajedničkom projektu sa ciljem postizanja svesti o procesima koji su oblikovali nas i naše znanje o sebi. Tokom rada sećanja,

* Email: ana.djordjevic@instifdt.bg.ac.rs

identitet koji smo makar donekle stabilizovali tokom dosadašnjeg životnog iskustva (i koji doživljavamo autentično svojim), i to prisvajanjem diskurzivnih obrazaca koji nas regulišu (znakova, rituala, praksi), postaje vidljiv kao konstruisan, i prestaje da bude toliko esencijalan, prirodan i dragocen.

Rad sećanja tako preispituje načine na koje su diskurzivne prakse zajednice oblikovale naša iskustva i samorazumevanje, kroz analizu društvenih mehanizama njihove produkcije i regulacije. Tim mehanizmima pristupa se kroz pisanje i analizu ličnih sećanja, koja predstavljaju evidenciju o procesima naše konstrukcije i samokonstrukcije (Crawford et al., 1992; Haug et al., 1999). Ona su tragovi naše socijalizacije, koji ne podrazumevaju neminovnost toga ko smo sada, jer je prošlost podložna rekonstrukciji (Kaufman et al., 2008). Ipak, svaki događaj, pogotovo važni i izuzetni događaji, ostvaruju svoj uticaj na naše *sada*, ne kao determinante, već kao delovi slagalice, ili zupčanici, bez čije uloge u celini naših ličnosti ne bismo bili to što osećamo da jesmo. Rad sećanja, stoga, ne znači prosto prisećanje, već aktivno upravljanje i nošenje sa prošlošću. Sećanje se ne fiksira tokom rada sećanja; ono se oživljava, promišlja, dekonstruiše, transformiše.

Važan aspekt kolektivnog rada sećanja je pitanje odnosa između iskustva i teorije. Znanje koje se proizvodi tokom rada sećanja je konkretno, situirano i zasnovano na življenom iskustvu, u skladu sa feminističkom kritikom tradicionalne muške epistemologije, zasnovane na distanci, objektivnosti i kontroli (Harding, 1991). Rad sećanja je iskustven i samoreferencijalan, jer u njemu koristimo sopstveno iskustvo za analizu i ta analiza se povratno reflektuje na nas (Hamm, 2018). Iskustvo je istovremeno osnova saznanja i osnova izgradnje teorije (Barber et al., 2016; Haug et al., 1999), budući da se kroz sopstveno iskustvo jedino može razumeti i tumačiti tuđe (Kaufman et al., 2008).

Premise i pretpostavke rada sećanja. Osnovne premise kolektivnog rada sećanja su da su subjekat i objekat istraživanja jedno i da je istraživanje kolektivni projekat (Haug et al., 1999). Istraživač nije izuzet iz učestvovanja u istraživanju, i on zajedno sa drugim učesnicima podvrgava svoje sećanje i iskustvo kolektivnoj analizi. Svaka faza istraživanja, od osmišljavanja teme do teorijske interpretacije nastalih tema, kolektivno se sprovodi, kroz učešće svih učesnika kao istovremeno subjekata i objekata istraživanja (Crawford et al., 1992).

Osnovne pretpostavke rada sećanja (Haug, 2008) su:

1. *Konstruisanje ličnosti.* Ljudi aktivno konstruišu sebe u već postojećim socio-kulturnim okvirima, što znači da pripisuju značenje sebi i sopstvenoj prošlosti u nastojanju da se orijentišu u sadašnjim i budućim mogućnostima.
2. *Tendencija za eliminacijom kontradikcija.* U konstruisanju sebe ljudi teže da izostave sve ono što se ne uklapa, što je kontradiktorno, čudno, i što ne podržava njihovu verziju sebe u sadašnjem trenutku.
3. *Konstruisanje značenja.* Proces konstruisanja značenja o svetu i ljudima oko sebe, kao i o sebi odvija se neprekidno kroz jezik, gestove i ponašanje.

4. *Političnost jezika.* Jezik nije neutralno kulturno oruđe koje ljudi slobodno koriste u nastojanjima da razumeju sebe i socijalni svet, već je u jezicima koje koristimo najčešće sadržana dominantna normalnost, kao normativni okvir koji govori kroz nas i reguliše proces konstruisanja značenja.

Faze istraživanja. Okupljena grupa za rad sećanja ne bi trebalo da bude prevelika, kako bi svako dobio priliku da govori i doprinosi diskusiji i zajedničkim odlukama. Upotreba metodologije se uglavnom prilagođava potrebama samog kolektiva, kao i specifičnosti odabrane teme. Načelno, istraživanje prolazi kroz tri faze (prema Haug, 2008):

1. Definisane teme istraživanja i formulisanje istraživačkog pitanja
2. Pisanje sećanja i kolektivna analiza sećanja
3. Dalja teoretizacija i povezivanje sa širom teorijskom građom.

Prva faza sprovodi se u formi fokus grupe, gde okupljeni kolektiv diskutuje na opštem nivou jednu temu oko koje su se usaglasili. Ova faza za cilj ima da se uvidi kakvi to diskursi dominiraju u polju konstituisanja te teme, na koji način se o njoj uobičajeno govori, šta se čini kao stvar „zdravog razuma“ kada je ta tema u pitanju. Potom, kolektiv odlučuje o temi ili okidaču za pisanje sećanja, koji treba da prevedu temu iz nivoa opšteg i podrazumevanog znanja, u podsećanje na partikularnu situaciju koju je svako od učesnika imao u svom iskustvu. Nakon usaglašavanja oko teme sledi zajedničko ili odvojeno pisanje sećanja. Pisanje sećanja podrazumeva ciljanu aktivnost usmeravanja sopstvene svesti na iskustvo koje se desilo u prošlosti i zapisivanje tog iskustva kao da se dešava nekom drugom, kako bi se uspostavila distanca u odnosu na sebe sada. Ta distanca sa jedne strane otvara mogućnost da se sačuvaju kontradikcije i ambivalentnost koji karakterišu sva naša iskustva, ali koji se po pravilu gube tokom naknadnih autobiografskih rekonstrukcija i narativizacija, a sa druge strane omogućavaju autorima sećanja da na ravnopravan način sa ostalim sa-učesnicima i ko-istraživačima učestvuju u kolektivnoj analizi sećanja (Haug et al., 1999). Uputstva za zapisivanje sećanja za cilj imaju uviđanje svih konstitutivnih elemenata koji doprinose konstrukciji ličnog iskustva, i što lakši pristup analizi tih elemenata. Zbog toga, treba prizvati i zapisati:

1. *sećanje na specifično iskustvo, scenu, situaciju*
2. *u trećem licu jednine*
3. *sa što više detalja i opisa*
4. *sa ograničenjem na jednu kucanu stranu.*

Nakon ove faze sledi kolektivna dekonstrukcija svakog od zapisanih sećanja ponaosob, kroz analizu osnovnog značenja i teme teksta, kao i jezičkih elemenata: reči koje se odnose na radnje, osećanja, motive glavnog aktera, druge aktere, praznine i kontradikcije u tekstu, i jezičke specifičnosti ili neobične elemente u tekstu. Potom sledi analiza konstrukcije Ja glavnog aktera (i autora) teksta, kao i konstrukcije Drugih u tekstu, koje su zasnovane na prethodnom nivou analize. Na kraju se razmatra novo značenje i nova tema teksta, na osnovu čitave analize i

načina na koje je glavni akter konstruisan.

Najzad, analize različitih sećanja se međusobno porede i uvezuju u već postojeću teorijsku građu, gde na specifičan način doprinose razumevanju odnosa između društveno proizvedenog ličnog iskustva i teorijskih konstrukcija.

Zaključak. Kolektivni rad sećanja predstavlja participatornu, angažovanu metodologiju sa emancipatorskim nastojanjima. Kritička refleksija koja prati analizu svakog sećanja omogućava učesnicima da svoje iskustvo sagledaju u novom svetlu, a poređenje sa tuđim sećanjima dopušta uviđanje različitih mogućnosti konstrukcije i samokonstrukcije (Crawford et al., 1992). Ova metodologija može se koristiti za različite svrhe (naučne, obrazovne, za podizanje svesti i sl.), kao oruđe za učenje i razvoj (Hamm, 2018). Projekat zasnovan na kolektivnom radu sećanja može trajati godinama i baviti se različitim temama i konstrukcijama jednog domena, poput seksualnosti, starenja, rodnosti, roditeljstva itd.

Ključne reči: *kolektivni rad sećanja, feminizam, angažovana metodologija, emancipacija*

Literatura

- Barber, R., Blake, V., Hearn, J., Jackson, D., Johnson, R., Luczynski, Z., & McEwan, D. (2016). *Men's Stories for a Change*. Champaign, IL: Common Ground Publishing.
- Crawford, J., Kippax, S., Onyx, J., Gault, U., & Benton, P. (1992). *Emotion and Gender: Constructing Meaning from Memory*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications.
- Hamm, R. (2018). Collective Memory-Work – a Method Under the Radar? *Other Education: The Journal of Educational Alternatives*, 7 (2), 118-124.
- Harding, S. (1991). *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. Buckingham: Open University Press.
- Haug, F. (2008). Memory work: a detailed rendering of the method for social science research. In A. E. Hyle, M. S. Ewing, D. Montgomery, & J. S. Kaufman (Eds.) *Dissecting the Mundane: International Perspectives on Memory-work*, pp. 21-41. Lanham, Maryland: University Press of America.
- Haug, F., Andresen, S., Bünz-Elfferding, A., Hauser, K., Lang, U., Nemitz, B., Niehoff, E., Prinz, R., Rätzel, N., Tomas, C. (1987), *Female Sexualisation*, London, New York: Verso.
- Haug, F., Andresen, S., Bünz-Elfferding, A., Hauser, K., Lang, U., Laudan, M., et al. (1999). *Female Sexualization 2nd Ed.* (E. Carter, Trans.). London: Verso Books.
- Kaufman, J. S., Ewing, M. S., Montgomery, D., & Hyle A. D. (2008). Philosophy and overview of memory-work. In A. E. Hyle, M. S. Ewing, D. Montgomery, & J. S. Kaufman (Eds.) *Dissecting the Mundane: International Perspectives on Memory-work*, pp. 3-20. Lanham, Maryland: University Press of America.
- Onyx, J. & Small, J. (2001). Memory-work: The method. *Qualitative Inquiry*, 7 (6), 773-786.
- Stephenson, N. (2005). Living history, undoing linearity: memory-work as a research method in the social sciences, *International Journal of Social Research Methodology*, 8 (1), 33-45.